

ALEKSANDER SREBRAKOWSKI

Liczba Polaków na Litwie według danych spisu ludności z 27 maja 1942 roku

W zbiorach wileńskiego Litewskiego Archiwum Państwowego (Lietuvos Valstybinis Archyvas – dalej: LVA) znajduje się zespół „Statistikos Valdyba Lietuvos Generalinei Sričiai” zawierający materiały spisu ludności Litwy, przeprowadzonego w okresie okupacji hitlerowskiej 27 maja 1942 roku. Możemy dzięki temu odtworzyć dzisiaj strukturę narodowościową terenów, które odpadły od Polski na rzecz Litwy na mocy 1 pkt. tajnego, dodatkowego protokołu układu Ribbentrop–Mołotow z 23 sierpnia 1939 r.¹

W porównaniu z okresem przedwojennym doszło na tych terenach do znacznych zmian w strukturze narodowościowej ludności. Był to wynik licznych migracji i przemieszczeń, które miały miejsce w krótkim okresie zapoczątkowanym wybuchem wojny. Jak podają Litwini, do Wilna, które w grudniu 1931 r. liczyło 195 071 mieszkańców (65,94% Polaków, 27,99% Żydów, 3,78% Rosjan, 0,89% Białorusinów, 0,81% Litwinów, 0,29% Niemców i 0,30% innych narodowości)², zaczęli licznie napływać uchodźcy z Polski centralnej. Według danych Litewskiego Czerwonego Krzyża, do 2 grudnia 1939 zarejestrowano 18 311 uchodźców, z których 7728 to Polacy, 6860 Żydzi i 3723 to Litwini³.

Zanim Wileńszczyznę, a wraz z nią Litwę zaczęli okupować Niemcy, Rosjanie przeprowadzili na tych terenach akcje deportacyjne. W krótkim okresie rządów radzieckich na Wileńszczyźnie we wrześniu i październiku 1939 wywieziono stąd 348 osób, w znacznej części polskiej inteligencji⁴. Następnie, w roku

¹ *Białe plamy. ZSRR–Niemcy 1939–1941*, Vilnius 1990, s. 59.

² *Rocznik statystyczny Wilna 1937*, Wilno 1939, s. 9.

³ R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius 1990, s. 50.

⁴ *Pierwsze ofiary terroru NKWD w Wilnie*, [w:] J. Surwiło, *Rachunki nie zamknięte*, Wilno 1992, s. 91.

1941, doszło już do masowej deportacji z terenu całej Litwy, w wyniku czego wywieziono 27 806 osób, z których 3924, czyli 14,11% to Polacy⁵. Około 26% wszystkich deportowanych z Litwy w 1941 r. pochodziło z terenów Wileńszczyzny przyłączonych do tego kraju w 1939 i 1940 roku⁶.

Oprócz działań sowieckich, zanim w maju 1942 doszło do spisu ludności, hitlerowcy wymordowali już znaczną część wileńskich Żydów, zmieniając w ten sposób wyraźnie strukturę narodowościową tego miasta. Dodatkowo od października 1939 odbywał się proces osiedlania Litwinów z terenów przedwojennej Litwy w Wilnie i na Wileńszczyźnie. Prezentowane dane statystyczne, zebrane w połowie 1942 roku, rejestrują więc stan po radykalnych zmianach ludnościowych na badanym terenie.

Zanim omówimy szczegółowe wyniki spisu, należy zwrócić uwagę, że Niemcy przeprowadzili go właściwie w całości rękami Litwinów, o czym świadczą m.in. instrukcje spisowe wydawane tylko po litewsku i niemiecku⁷. Pamiętając zaś o nastawieniu większej części aktywnych politycznie i społecznie Litwinów do Polaków w okresie 1939–1940, jak i wcześniejszym oraz o próbach zaniżania przez nich liczby ludności polskiej podczas podobnego spisu przeprowadzonego przez Niemców w czasie pierwszej wojny światowej⁸, dane o liczbie Polaków należy uznać za minimum rzeczywistego stanu. Jednakże z braku wiarygodnych i dokładnych danych alternatywnych, pozwalających uściślić przedstawione wyniki, musimy przyjąć je jako obowiązujące.

Wyniki omawianego spisu były ostatnio częściowo publikowane na Litwie⁹. Przedstawiono tam dane dla powiatów: wileńskiego, trockiego, święciańskiego i ejszyskiego, stanowiących trzon tej części Wileńszczyzny, która znalazła się w granicach Litwy. W niniejszym artykule zostaną przedstawione dane o składzie narodowościowym wszystkich powiatów Wileńszczyzny, które znalazły się w granicach państwa litewskiego, oraz dane o liczbie Polaków we wszystkich pozostałych powiatach tego państwa. Dokładnie też została przedstawiona struktura narodowościowa Wilna.

⁵ M. Pilkieńė, *Statistiniai duomenys apie 1939–1941 genocido aukas*, [w:] *Lietuvos gyventojų genocidas, I tomas: 1939–1941*, Vilnius 1992, s. 783.

⁶ *Ibidem*, s. 785.

⁷ *Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas 1942 m. gegužės mėn. 27 d. Instrukcija surašinėjtojams*, Kaunas 1942; *Visuotinis Lietuvos Generalinės Srities Gyventojų Surašymas 1942 m. gegužės mėn. 27 d. Instrukcija surašymo rajonų vedėjams*, Kaunas 1942.

⁸ Zob. M. Brensztejn, *Spis ludności m. Wilna za okupacji niemieckiej od d. 1 listopada 1915 r.*, Warszawa 1919, s. 12–19.

⁹ N. Kairiūkšyte, *Vilniaus krašto gyventojai*, „Voruta“ 1992, nr 1, s. 5. W publikacji tej, w wyniku zapewne błędu drukarskiego, znalazło się kilka drobnych nieścisłości w danych o liczbie Rosjan w gminach powiatu trockiego; J. Butkewiczienė, *Stara statystyka o nas*, „Szalcza“ 1993, nr 57, s. 3.

* * *

Według danych jedyne go spisu, który przeprowadzono przed wojną na Litwie, 17 września 1923 roku w państwie tym mieszkało 65 599 Polaków, co stanowiło 3,23% ogółu ludności¹⁰. Największe ich skupiska zarejestrowano w powiatach: kowieńskim (10 092 osoby; 10,20% ogółu ludności w powiecie), trocko-koszedarskim (9712 osób; 12,35%), wiłkomierskim (8392 osoby; 7,26%) i kiejdańskim (96 390 osób; 7,42%)¹¹. W Kownie mieszkało zaś, według tych danych, 4193 Polaków (4,54%). Od podanych wyników znacznie odbiegały szacunki, które przygotowali litewscy Polacy na podstawie liczenia głosów oddanych na listy narodowościowe w trakcie wyborów do sejmu. Zgodnie z tym, w 1926 roku mieszkało na Litwie 202 026 Polaków, co stanowiło 9,99% ogółu ludności¹². Najliczniejsze skupiska Polaków znajdowały się zaś w powiatach: wiłkomierskim (30 888 osób; 24,46%), kowieńskim (28 492 osoby; 28,8%), trocko-koszedarskim (23 040 osób; 29,31%), kiejdańskim (18 499 osób; 21,49%) i w Kownie (29 104 osób; 31,48%)¹³.

Jeśli chodzi o liczbę mieszkańców, w tym i Polaków, na terenach Wileńszczyzny wcielonych do Litwy w 1939 roku, podaje się różne liczby. Regina Žepkaitė w swojej książce z 1990 roku podaje, że było to 457 tys. osób¹⁴. Natomiast Piotr Łossowski w pracy *Litwa a sprawy polskie 1939–1940* (Warszawa 1985) powołuje się na emigracyjnego autora litewskiego Sabaliunasa, który szacuje tę liczbę na 549 tys., z czego 321,7 tys. (58,6%) to Polacy. Gdyby dokonać operacji sumowania, to w 1939 roku w nowych granicach Litwy powinno mieszkać 387 299 Polaków. Oczywiście podaną liczbę należy następnie pomniejszyć o wielkość wykazanych polskich strat, poniesionych w wyniku deportacji ludności z terenów Litwy. Ostatecznie otrzymamy wtedy liczbę 383 375 Polaków. Z szacunków na 1 I 1941 wynika jednak, że na Litwie mieszkało wtedy 224 061 Polaków, którzy stanowili 7,38% całej ludności kraju¹⁵. Gdyby traktować podaną wyżej liczbę jako odpowiadającą ówczesnej rzeczywistości, wówczas należy uznać, że straty poniesione przez Polaków na Litwie do 1941 roku wyniosły 159 314 osób. Zdecydowana większość Polaków z szacowanej przez Litwinów liczby to mieszkańcy Wilna oraz powiatów: wileńskiego, olickiego, święciańskiego i troc-

¹⁰ *Lietuvos gyventojai 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas b.d., s. XXXVI.

¹¹ *Ibidem*, s. XXXVIII.

¹² *Statystyka narodowościowa na podstawie danych głosowania do Sejmów. Opracowana według urzędowych danych statystyki wyborczej przez Centralny Polski Komitet Wyborczy*, Kowno 1926, s. 13.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Žepkaitė, *op. cit.*, s. 49.

¹⁵ Bevölkerungszahl Litauens am 1 I 1941 nach Volkszugehörigkeit der annähernden Berechnung des Litauischen Statistischen Amtes auf Grund natürlichen Bevölkerungsbewegung, LVA: F. R-743, Ap. 5, B. 46, I. 172.

kiego, gdzie stanowili 26,90% wszystkich mieszkańców (tab. 1), względną większość ludności stanowili oni w Wilnie i powiecie wileńskim.

Nieco inne dane pojawiają się w wynikach spisu ludności z 27 maja 1942. Na ogólną liczbę 2 797 840 mieszkańców Litwy (w spisie pominięto ludność żydowską, którą w tym czasie Niemcy poddawali już totalnej eksterminacji) Polacy stanowili 12,73%, co odpowiadało liczbie 356 070 osób¹⁶. Z kolei, z tej liczby Polaków 315 042 osoby mieszkaly w Wilnie i tzw. Kraju Wileńskim, gdzie stanowili 42,20% ludności. Z zestawień tych wynika, że 88,47% Polaków, mieszkańców ówczesnej Litwy, żyła na terytorium Wileńszczyzny (tab. 2). Po wyłączeniu przez Niemców ze spisu Żydów Polacy stawali się najliczniejszą mniejszością narodową na Litwie. Ciekawie tu wygląda zestawienie wielkości procentu ludności danej narodowości i ich liczby w kraju według spisu z 1923 i 1942 roku (tab. 3). Największy przyrost ludności w poszczególnych grupach narodowościowych od roku 1923 zarejestrowano wśród Białorusinów, a następnie Polaków.

Z wydzielonych w spisie jako główne jednostki administracyjne 25 powiatów i 4 głównych miast (Kowno, Wilno, Poniewież i Szawle) w dwóch Polacy stanowili większość mieszkańców. Były to Wilno i powiat oszmiański. Na 143 498 mieszkańców Wilna 103 203 osoby (71,92%) to Polacy. Drugie miejsce pod względem liczebności zajmowali Litwini – 29 480 osób (20,54%), a miejsca kolejne – Rosjanie (4,19%), Białorusini (2,11%), Niemcy (0,30%), Łotysze – 0,05% (tab. 4). W porównaniu z ostatnim przedwojennym spisem ludności przeprowadzonym w Wilnie, kiedy to wykazano w nim 195 071 mieszkańców, liczba ich zmniejszyła się o 51 573 osoby, z czego większą część stanowili polscy Żydzi, których Niemcy poddawali wtedy eksterminacji. Jednak i wśród innych narodowości zanotowano znaczne zmniejszenie populacji. Tak było na przykład wśród Rosjan, Niemców i oczywiście Polaków. Tych ostatnich w roku 1931 było 128 628 osób, z czego wynika, że do roku 1942 liczba ta zmalała o 25 425 osób. Gdyby uznać wyniki spisu z 1942 roku za rzetelne, to straty wśród Polaków musiały być jeszcze większe, gdyż od wybuchu wojny napłynęło do miasta przecież wielu polskich uciekinierów¹⁷. Jeśli natomiast chodzi o Litwinów, to ich liczba w mieście wzrosła. W roku 1931 stanowili oni 0,8% jego mieszkańców (1579 osób), a w roku 1942, jak wykazano wyżej, było ich 29 480, co oznacza wzrost o 27 901 osób. Zmniejszenie się liczby Polaków litewscy badacze tłumaczą dzisiaj tym, że podobno przed wojną w trakcie spisów tendencyjnie zapisywano jako Polaków przedstawicieli innych narodowości, głównie Litwinów¹⁸. Dopiero przeprowadzenie rzetelnego spisu ludności i stąd zmiany proporcji procentowych mieszkańców różnych narodowości. Potwierdza się jednak w tych samych tekstach, że po 1939

¹⁶ LVA: F. R-743, Ap. 5, B. 46, l. 105.

¹⁷ Por. R. Žepkaitė, *op. cit.*

¹⁸ Por. P. Gaučas, M. Karalienė, *Dabartines vilniaus gyventojų nacionalinės sudėties kiti-mos tendencijos*, „Geografija” 1981, t. 17, s. 130.

Tab. I. Szacowana liczba mieszkańców Litwy na dzień 1 I 1941

Powiat, miasto	Liczba mieszkańców	W tym:						
		Litwini	Żydzi	Polacy	Rosjanie	Białorusini	Niemcy	Inni
Wilno m.	209 729	51 111	58 263	87 855	4 090	5 348	524	2 538
	100%	24,37%	27,78%	41,89%	1,95%	2,55%	0,25%	1,21%
Kraj Wileński	153 066	66 048	3 505	71 436	1 684	9 735	168	490
	100%	43,15%	2,29%	46,67%	1,10%	6,36%	0,11%	0,32%
Olita pow.	170 841	155 465	8 030	4 134	974	34	701	1 503
	100%	91,00%	4,70%	2,42%	0,57%	0,02%	0,41%	0,88%
Święciana pow.	103 295	76 046	4 060	13 583	3 546	2 572	–	3 470
	100%	73,62%	3,93%	13,15%	3,45%	2,49%	–	3,36%
Troki pow.	164 953	112 680	4 305	38 731	3 151	4 586	49	1 451
	100%	68,31%	2,61%	23,48%	1,91%	2,78%	0,18%	1,18%
Pozostałe pow.	801 884	461 350	78 163	215 739	13 463	22 275	1 442	9 452
	100%	57,53%	9,75%	26,90%	1,68%	2,78%	0,18%	1,18%
Cała Litwa	3 036 499	2 440 668	208 437	224 061	76 999	23 975	36 899	25 460
	100%	80,38%	6,86%	7,38%	2,54%	0,79%	1,22%	0,83%

Źródło: Bevölkerungszahl Litauens am 1 I 1941 nach Volkszugehörigkeit der annähernden Berechnung des Liatuischen Statistischen Amtes auf Grund natürlichen Bevölkerungsbewegung; LVA, F. R-743, Ap. 5, B. 46, l. 172.

Tab. 2. Liczba ludności Litwy wg spisu z 27 V 1942

Narodowość	Miasto Wilno i Kraj Wileński		Pozostałe ziemie Litwy		Całość Litwy w granicach z 1942	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Litwini	324 234	43,44	1 930 783	94,12	2 255 017	80,60
Polacy	315 042	42,20	41 028	2,00	356 070	12,73
Białorusini	81 257	10,89	4 923	0,24	86 180	3,08
Rosjanie	22 792	3,05	56 209	2,74	79 001	2,82
Inni	3 109	0,42	18 463	0,90	21 572	0,77
Razem	746 434	100	2 051 406	100	2 797 840	100

Źródło: LVA, F. R-743, Ap. 5, B. 46, l. 105.

Tab. 3. Porównanie spisów ludności Litwy z 1923 i 1942

Narodowość	Procent mieszkańców		Liczba mieszkańców	
	Rok spisu		Rok spisu	
	1923	1942	1923	1942
Litwini	83,88	80,60	1 701 863	2 255 017
Żydzi	7,58	—	153 743	—
Polacy	3,23	12,73	65 599	356 070
Białorusini	0,22	3,08	4 421	86 180
Rosjanie	2,49	2,82	50 460	79 001
Inni	2,60	0,77	45 706	21 572
Razem	100	100	2 021 792	2 797 840

Źródło: Lietuvos gyventojai 1923 m., s. XXXVI; LVA, F. R-743, Ap. 5, B. 46, l. 105.

roku do Wilna napłynęło wielu urzędników litewskich z rodzinami, co bardziej odpowiada prawdzie i lepiej tłumaczy zwiększenie się liczby ludności litewskiej w Wilnie¹⁹. Należy też zwrócić uwagę na to, że Litwini w kwestiach narodowościowych w zasadzie nie uznają opcji. Inaczej mówiąc, ten, kto ma matkę Litwinke, będzie według nich zawsze Litwinem, mimo że sam opowiada się za narodowością ojca. Zapewne również to musiało mieć wpływ na zmiany proporcji między różnymi narodowościami Wilna i Wileńszczyzny jakie wykazuje spis.

Spśród dziesięciu rejonów miejskich, na jakie podzielono Wilno, Polacy stanowili zdecydowaną większość w pierwszych ośmiu (tab. 4). Jedynie w połączonych rejonach IX i X stanowili mniej niż 20%, ustępując Litwinom, których było tam 80%.

W powiecie wileńskim, z którego wyłączone jest Wilno, Polacy pod względem liczebności nieznacznie ustępowali Litwinom. Według spisu, obie narodo-

¹⁹ *Ibidem*, s. 131.

wości stanowiły w powiecie prawie 94% mieszkańców (Litwini 49,13%, Polacy 44,67%). W skali całego powiatu Litwini stanowili względną większość mieszkańców, jednak w wypadku danych bardziej szczegółowych było już nieco inaczej (tab. 5). Z 9 gmin, na które podzielony był powiat, w 5 Polacy stanowili bezwzględną większość. Były to gminy: Mejszażoła, Mickuny, Niemenczyn, Podbrzezie i Rzesza. Podobnie było także w pozostałych powiatach Wileńszczyzny (tab. 6–11).

Prezentacja wyników omawianego spisu jedynie na zasadzie uporządkowania alfabetycznego w ramach każdego z powiatów i to bez załączenia mapy z zaznaczonym podziałem administracyjnym powoduje, że czytającemu tekst umyka pewna prawidłowość, dotycząca rozmieszczenia ludności polskiej na Litwie. Jeżeli jednak uporządkuje się wyniki w taki sposób, by zestawić obok siebie sąsiadujące ze sobą gminy, otrzymamy całościowy obraz zwartego terytorium, na którym Polacy stanowili większość ludności. Jego centrum było Wilno, gdzie Polacy stanowili 71,92% ludności, a na północy, wschodzie i zachodzie przylegały do niego następujące gminy: Rzesza (70,9% Polaków), Podbrzezie (52,5%), Mejszażoła (50,3%), Niemenczyn (62,2%), Podbrodzie (88,7%), Mickuny (51%), Woroniany (80,11%), Oszmiana (72,96%), Soły (72,05%), Graużyski (83,81%), Landwarów (81,4%), Troki (57,7%), Rudziszki (70,8%), Ejszyski (64,4%), Bieniakonie (78,1%), Soleczniki (77,8%). Oprócz wysokiego procentu ludności polskiej wymienione gminy łączy to, że przed wojną znajdowały się one w granicach Polski. Inaczej mówiąc, Rosjanie przekazali Litwie tereny zamieszkane w większości przez Polaków, licząc zapewne na powstawanie konfliktów na tle narodowościowym między Polakami i Litwinami.

W wymienionych gminach mieszkało 88,48% wszystkich Polaków, których rejestrował na Litwie spis z 1942 roku. Według tych samych danych, na terytorium przedwojennej Litwy miało pozostać 41 028 Polaków, co było liczbą znacznie mniejszą od wykazanej w oficjalnym spisie litewskim z 1923 roku (65 599 osób). Jeżeli więc uznawać wyniki spisu z 1942 roku za wiarygodne, to w ciągu 19 lat – według oficjalnych danych – populacja litewskich Polaków musiała się zmniejszyć o 24 571 osób. Gdyby zaś ponadto uwzględnić przyrost naturalny wśród Polaków, wówczas wykazane straty będą jeszcze większe. Tak wielkiego ubytku nie tłumaczą nawet wysiedlenia i aresztowania przeprowadzone do momentu spisu, najpierw przez Rosjan, a następnie Niemców. Ten stan rzeczy zdaje się ilustrować coś innego. Między różnymi zestawieniami statystycznymi, przygotowanymi przez Litwinów (sugeruje to robocza dokumentacja w języku litewskim) po dokonaniu spisu, występują często dość znaczne różnice. Inne liczby podane są w zestawieniach szczegółowych i ogólnych. Na przykład: na stronach 19 i 67 cytowanego zespołu archiwalnego znajdują się tabele prezentujące skład narodowościowy poszczególnych miast i powiatów Litwy. Po zsumowaniu danych z odpowiednich rubryk otrzymujemy liczbę 12 287 Polaków w granicach przedwojennej Litwy, co jest wynikiem jeszcze mniejszym od zamieszczonych w tab. 2 i następnych. Jest to tylko jeden z wielu przykładów, które można tu

Tab. 4. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Miasto Wilno

Rejon miejski	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
I	5 816 26,82%	14 122 65,13%	387 1,78%	920 4,24%	17 0,08%	110 0,51%	247 1,14%	65 0,30%	21 684 100%
II	4 383 17,11%	19 477 76,02%	505 1,97%	1 012 3,95%	13 0,05%	102 0,40%	67 0,26%	62 0,24%	25 621 100%
III	2 828 35,33%	4 606 57,55%	266 3,32%	231 2,89%	3 0,04%	17 0,21%	38 0,47%	15 0,19%	8 004 100%
IV	1 981 31,85%	3 839 61,72%	128 2,06%	142 2,28%	1 0,02%	33 0,53%	45 0,72%	51 0,82%	6 220 100%
V	3 288 16,67%	15 030 76,20%	420 2,13%	679 3,44%	12 0,06%	63 0,32%	57 0,29%	176 0,89%	19 725 100%
VI	3 255 12,00%	21 331 78,63%	643 2,37%	1 700 6,27%	15 0,05%	52 0,19%	76 0,28%	56 0,21%	27 128 100%
VII	3 259 13,97%	18 334 78,62%	458 1,97%	1 036 4,44%	9 0,04%	48 0,21%	115 0,49%	61 0,26%	23 320 100%
VIII	3 654 34,67%	6 233 59,14%	219 2,08%	287 2,72%	8 0,08%	51 0,48%	52 0,49%	36 0,34%	10 540 100%
IX–X	1 016 80,89%	231 18,39%	3 0,24%	5 0,40%	– –	– –	– –	1 0,08%	1 256 100%
Razem	29 480 20,54%	103 203 71,92%	3 029 2,11%	6 012 4,19%	78 0,05%	476 0,33%	697 0,49%	523 0,37%	143 498 100%

Źródło: Vilniaus miesto gyventojų Tautybėmis 1942 V 27 surasymo duomenys, [w:] LVA F. R-743, Ap. 5, B. 45, l. 23.

Uwaga! W wymienionym zespole archiwalnym na s. 47 znajduje się taka sama tabela jak wyżej, tyle że w języku rosyjskim, a nie litewskim, z umieszczonym na niej dopiskiem: Наличное население январь 1943 = 147 241; евреи 15 507 = 1942 г.

Tab. 5. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Powiat Wilno

Miasto, gmina	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
Jaszuny gm.	10 000 72,85%	2 984 21,74%	421 3,07%	266 1,94%	1 0,007%	– –	11 0,08%	44 0,32%	13 727 100%
Mejszagoła gm.	7 033 44,43%	7 961 50,29%	577 3,64%	191 1,21%	1 0,006%	4 0,03%	26 0,16%	38 0,24%	15 831 100%
Mickuny gm.	6 363 40,94%	7 933 51,04%	846 5,44%	365 2,35%	2 0,01%	4 0,03%	3 0,02%	28 0,18%	15 546 100%
Nowa Wilejka m.	4 953 62,61%	2 662 33,65%	91 1,15%	161 2,04%	5 0,06%	12 0,15%	21 0,27%	6 0,08%	7 911 100%
Niemenczyn gm.	6 166 35,98%	10 659 62,19%	65 0,38%	217 1,27%	– –	4 0,02%	9 0,05%	19 0,11%	17 139 100%
Podbrzeczcie gm.	5 912 41,65%	7 451 52,50%	33 0,23%	775 5,46%	– –	6 0,04%	16 0,11%	– –	14 193 100%
Rzesza gm.	4 528 26,51%	12 120 70,96%	103 0,60%	301 1,76%	4 0,02%	5 0,03%	5 0,03%	13 0,08%	17 079 100%
Rudomino gm.	12 930 65,50%	5 353 27,12%	1 033 5,23%	246 1,25%	4 0,02%	4 0,02%	141 0,71%	29 0,15%	19 740 100%
Szumsk gm.	7 847 59,16%	4 156 31,33%	1 208 9,11%	21 0,16%	2 0,02%	3 0,02%	19 0,14%	9 0,07%	13 265 100%
Turgiele gm.	8 020 51,17%	5 775 36,84%	1 621 10,34%	170 1,08%	– –	10 0,06%	4 0,03%	74 0,47%	15 674 100%
Razem	73 752 49,13%	67 054 44,67%	5 998 4,00%	2 713 1,81%	19 0,01%	52 0,03%	255 0,17%	260 0,17%	150 105 100%

Źródło: Viniiaus apskrities gyventojai Tautybėmis 1942 V 27 surašymo duomenys, [w:] LVA F. R-743, Ap. 5, B. 45, 1.75.

Tab. 6. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Powiat Osmiana

Powiat, miasto	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
Holszany gm.	1 642 13,69%	5 716 47,65%	4 587 38,24%	21 0,18%	— —	3 0,03%	26 0,22%	1 0,008%	11 996 100%
Osmiana m.	316 6,40%	4 101 83,03%	415 8,40%	54 1,09%	1 0,02%	10 0,20%	40 0,81%	2 0,04%	4 939 100%
Osmiana gm.	2 259 11,97%	13 770 72,96%	2 769 14,67%	51 0,27%	— —	1 0,005%	4 0,02%	20 0,11%	18 874 100%
Grauzyszki gm.	1 110 9,98%	9 320 83,81%	645 5,80%	39 0,35%	— —	2 0,02%	1 0,008%	4 0,04%	11 121 100%
Krewa gm.	1 271 11,30%	1 664 14,79%	8 176 72,68%	44 0,39%	1 0,008%	4 0,04%	79 0,70%	10 0,09%	11 249 100%
Kucewicz gm.	3 760 35,12%	5 280 49,31%	1 589 14,84%	56 0,52%	2 0,02%	5 0,05%	3 0,03%	12 0,11%	10 707 100%
Soły gm.	1 994 14,24%	10 090 72,05%	1 842 13,15%	49 0,35%	10 0,07%	2 0,01%	12 0,09%	6 0,04%	14 005 100%
Smorgonie gm.	1 903 17,69%	1 521 6,26%	9 079 75,41%	76 0,46%	3 0,02%	3 0,02%	36 0,09%	11 0,08%	12 632 100%
W tym miasto Smorgonie	183 6,29%	912 31,35%	1 747 60,06%	31 1,07%	3 0,10%	3 0,10%	27 0,93%	3 0,10%	2 909 100%
Razem	14 255 14,92%	51 462 53,87%	29 102 30,47%	390 0,41%	17 0,02%	30 0,03%	201 0,21%	66 0,07%	95 523 100%

Źródło: Ašmenos apskrities gyventojai Tautybėmis 1942 V 27 surašymo duomenys, [w:] LVA F. R-743, Ap. 5, B. 45, l. 52.

Tab. 7. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Powiat Ejszyski

Gmina, miasto	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
Bieniakonie gm.	1 428 16,76%	6 653 78,08%	323 3,79%	81 0,95%	1 0,01%	6 0,07%	22 0,26%	7 0,08%	8 521 100%
Dziewieniszki gm.	6 126 49,89%	3 692 30,07%	2 330 18,98%	93 0,76%	— —	14 0,11%	15 0,12%	9 0,07%	12 279 100%
Ejszyski gm.	5 361 29,61%	12 087 64,77%	942 5,57%	46 0,27%	— —	19 0,11%	34 0,20%	13 0,08%	18 502 100%
W tym Ejszyski m.	357 22,26%	1 143 71,26%	87 5,42%	5 0,31%	— —	8 0,50%	2 0,12%	2 0,12%	1 604 100%
Soleczniki gm.	508 13,41%	2 947 77,82%	292 7,71%	37 0,98%	— —	1 0,03%	— —	2 0,05%	3 787 100%
Olkieniki gm.	9 390 93,69%	503 5,02%	53 0,53%	14 0,14%	4 0,04%	3 0,03%	10 0,10%	45 0,45%	10 022 100%
Orany II gm.	5 864 74,75%	1 747 22,27%	182 2,32%	21 0,27%	4 0,05%	8 0,10%	4 0,05%	15 0,19%	7 845 100%
Wszyscy	28 677 47,05%	27 629 45,33%	4 122 6,76%	292 0,48%	9 0,01%	51 0,08%	85 0,14%	91 0,15%	60 956 100%

Źródło: Eišiškių apskrities gyventojai Tautybėmis 1942 V 27 surašymo duomenys, [w:] LVA F. R-743, Ap. 5, B. 45, l. 50.

Tab. 8. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Powiat Troki

Gmina, miasto	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
Troki gm.	2 515 28,84%	4 986 57,17%	609 6,98%	583 6,68%	— —	— —	25 0,29%	4 0,05%	8 722 100%
Troki m.	949 35,60%	1 311 49,17%	13 0,49%	96 3,60%	1 0,04%	12 0,45%	278 10,42%	6 0,23%	2 666 100%
Landwarów gm.	1 387 10,53%	9 450 82,52%	483 4,90%	201 2,00%	— —	14 0,02%	67 —	9 0,03%	11 611 100%
w tym Landwarów m.	418 17,79%	1 855 78,97%	32 1,36%	17 0,72%	— —	12 0,51%	9 0,38%	6 0,26%	2 349 100%
Koszedary gm.	6 998 97,73%	0,31 0,31%	7 0,02%	126 1,92%	— —	— —	— —	5 0,02%	7 167 100%
w tym Koszedary m.	1 912 97,40%	15 0,76%	6 0,31%	26 1,32%	— —	— —	— —	4 0,20%	1 963 100%
Wysoki Dwór gm.	8 349 98,32%	78 0,92%	15 0,18%	22 0,26%	— —	— —	23 0,27%	5 0,06%	8 492 100%
Onuszeki m.	11 051 98,47%	119 1,06%	11 0,10%	25 0,22%	— —	— —	15 0,13%	2 0,02%	11 223 100%
Rudziszki gm.	3 063 24,10%	9 001 70,83%	230 1,81%	351 2,76%	2 0,02%	10 0,08%	11 0,09%	39 0,31%	12 707 100%
Semieliszki gm.	9 616 88,26%	162 1,49%	771 7,08%	329 3,02%	1 0,01%	2 0,02%	10 0,09%	4 0,04%	10 895 100%
Jewic gm.	8 459 92,24%	272 2,97%	184 2,01%	243 2,65%	— —	1 0,01%	9 0,10%	3 0,03%	9 171 100%
Zastaw gm.	13 569 97,01%	84 0,60%	12 0,09%	278 1,99%	— —	4 0,03%	9 0,06%	31 0,22%	13 987 100%
Żyżmory gm.	11 287 97,72%	63 0,52%	10 0,08%	752 6,18%	— —	— —	27 0,22%	34 0,28%	12 173 100%
Razem	77 243 71,02%	25 557 23,50%	2 345 2,16%	3 006 2,76%	4 0,004%	43 0,04%	447 0,38%	142 0,13%	108 814 100%

Źródło: Traku apskrities gyventojai Tautybėmis 1942 V 27 surašymo duomenys, [w:] LVA F. R-743, Ap. 5, B. 45, l. 22.

Tab. 9. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Powiat Świr

Gmina	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
Gierwiaty gm.	5 109 59,19%	2 247 26,03%	1 261 14,61%	5 0,06%	2 0,02%	–	–	7 0,08%	8 631 100%
Komajc gm.	827 10,23%	273 3,38%	6 566 81,19%	368 4,55%	–	2 0,02%	42 0,52%	9 0,11%	8 087 100%
Kiemieliszki gm.	2 907 33,22%	4 123 47,12%	1 035 11,83%	668 7,63%	2 0,02%	–	8 0,09%	7 0,08%	8 750 100%
Kluszczany gm.	697 8,47%	3 067 37,27%	4 250 51,64%	127 1,54%	2 0,02%	41 0,50%	36 0,44%	10 0,12%	8 230 100%
Łyntupy gm.	1 539 15,59%	593 6,01%	5 968 60,44%	1 698 17,20%	5 0,05%	6 0,06%	62 0,63%	3 0,03%	9 874 100%
Michaliszki gm.	783 12,83%	3 685 60,37%	1 612 26,41%	11 0,18%	–	6 0,10%	–	7 0,11%	6 104 100%
Świr gm.	1 466 16,14%	1 262 13,90%	5 999 66,06%	322 3,55%	5 0,06%	6 0,07%	12 0,13%	9 0,10%	9 081 100%
Szemetowszczyzna gm.	578 11,13%	1 520 29,27%	3 066 59,04%	19 0,37%	2 0,04%	3 0,06%	–	5 0,10%	5 193 100%
Woroniany gm.	1 976 14,14%	11 192 80,11%	755 5,40%	23 0,16%	–	2 0,01%	6 0,04%	16 0,11%	13 970 100%
Razem	15 882 20,38%	27 962 35,89%	30 512 39,16%	3 241 4,16%	18 0,02%	66 0,08%	166 0,21%	73 0,09%	77 920 100%

Źródło: Svyrių apskrities gyventojai Tautybėmis 1942 V 27 surašymo duomenys, [w:] LVA F. R-743, Ap. 5, B. 45, l. 51.

Tab. 10. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Powiat Święciany

Gmina, miasto	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
Święciany m.	1 753 43,03%	1 342 32,94%	244 5,99%	677 16,26%	— —	17 0,42%	40 0,98%	1 0,02%	4 074 100%
Nowo Święciany m.	1 525 44,75%	1 620 47,54%	120 3,52%	111 3,26%	— —	8 0,23%	20 0,59%	4 0,12%	3 408 100%
Podbrodzie gm.	990 8,77%	10 010 88,71%	112 0,99%	133 1,18%	1 0,009%	16 0,14%	17 0,15%	5 0,04%	11 284 100%
w tym: Podbrodzie m.	450 20,19%	1 673 75,06%	11 0,49%	74 3,32%	— —	7 0,31%	14 0,63%	— —	2 229 100%
Hoduciszki gm.	7 014 66,69%	190 1,81%	2 527 24,03%	699 6,65%	6 0,06%	4 0,04%	17 0,16%	61 0,58%	10 518 100%
Daugieliszki gm.	5 750 87,96%	45 0,69%	8 0,12%	717 10,97%	4 0,06%	— —	9 0,14%	4 0,06%	6 537 100%
Ignalino gm.	7 009 89,21%	321 4,09%	26 0,33%	456 5,80%	6 0,08%	— —	31 0,39%	8 0,10%	7 857 100%
Joniszki gm.	6 356 92,28%	289 4,20%	3 0,04%	233 3,38%	— —	— —	— —	7 0,10%	6 888 100%
Kołtyniany gm.	4 841 93,87%	122 2,37%	3 0,06%	180 3,49%	— —	1 0,02%	4 0,08%	6 0,12%	5 157 100%
Mielegiany gm.	7 173 80,06%	576 6,43%	145 1,62%	1 026 11,45%	3 0,03%	2 0,02%	26 0,29%	9 0,10%	8 960 100%
Saduciszki gm.	6 425 99,63%	9 0,14%	1 0,02%	2 0,03%	3 0,05%	— —	— —	9 0,14%	6 449 100%
Nowo Święciany gm.	3 282 73,36%	1 047 23,40%	44 0,98%	90 2,01%	4 0,09%	1 0,02%	1 0,02%	5 0,11%	4 474 100%
Święciany gm.	10 496 75,78%	1 028 7,42%	1 303 9,41%	1 002 7,23%	2 0,01%	— —	9 0,06%	10 0,07%	13 850 100%
Twercz gm.	5 584 89,40%	72 1,15%	105 1,68%	452 7,24%	1 0,02%	— —	25 0,40%	7 0,11%	6 246 100%
Widze gm.	2 962 26,47%	5 212 46,58%	1 104 9,87%	1 790 16,00%	7 0,06%	4 0,04%	102 0,91%	9 0,08%	11 190 100%
Razem	71 160 66,57%	21 883 20,47%	5 745 5,37%	7 568 7,08%	37 0,03%	53 0,05%	301 0,28%	145 0,14%	106 892 100%

Tab. 11. Spis narodowościowy Litwy z 27 V 1942. Powiat Jeziorosy

Miasto, gmina	Litwini	Polacy	Białorusini	Rosjanie	Łotysze	Niemcy	Inni	Brak podanej narodowości	Wszyscy
Antolepty gm.	3 421 88,83%	6 0,16%	– –	409 10,62%	1 0,03%	– –	6 0,16%	8 0,21%	3 851 100%
Antuzów gm.	4 168 91,38%	16 0,35%	4 0,09%	360 7,89%	3 0,07%	– –	4 0,09%	6 0,13%	4 561 100%
Degucie gm.	3 615 59,53%	17 0,28%	– –	2 425 39,93%	1 0,02%	– –	– –	15 0,25%	6 073 100%
Dukszty gm. ✓	5 356 82,31%	398 6,12%	92 1,41%	628 9,65%	2 0,03%	2 0,03%	16 0,25%	13 0,20%	6 507 100%
Dusiaty gm.	6 074 93,49%	8 0,12%	1 0,02%	393 6,05%	1 0,02%	– –	11 0,17%	9 0,14%	6 497 100%
Imbrody gm.	4 661 79,92%	57 0,98%	4 0,07%	1 091 18,71%	10 0,17%	– –	1 0,02%	8 0,14%	5 832 100%
Rymszany gm. ✓	5 760 65,69%	2 300 26,23%	152 1,73%	539 6,15%	7 0,08%	3 0,03%	3 0,03%	4 0,05%	8 768 100%
Sałoki gm.	6 740 82,72%	6 0,07%	1 0,01%	1 331 16,34%	– –	– –	56 0,69%	14 0,17%	8 148 100%
Smolwy gm. ✓	4 851 62,67%	1 033 13,35%	100 1,29%	1 722 22,25%	10 0,13%	6 0,08%	12 0,16%	6 0,08%	7 740 100%
Jeziorosy m.	2 320 70,39%	127 3,85%	5 0,15%	831 25,21%	3 0,09%	5 0,15%	2 0,06%	3 0,09%	3 296 100%
Razem	46 966 76,65%	3 968 6,48%	359 0,59%	9 729 15,88%	38 0,06%	16 0,03%	111 0,18%	86 0,14%	61 273 100%

Źródło: Zarasų apskrities gyventojai Tautybėmis 1942 V 27 surašymo duomenys, [w:] LVA F. R-743, Ap. 5, B. 45, l. 60.

przytoczyć. Sugeruje to, że rachmistrze spisowi zaniżali liczbę mieszkańców innej narodowości niż litewska, co oczywiście podaje w wątpliwość wyniki całego spisu. Mimo to i takie materiały dają szansę, przynajmniej częściowego, określenia zmiany liczby i rozmieszczenia Polaków na Litwie. Po pierwsze, wiedząc o próbach zaniżania liczby ludności polskiej należy uznać prezentowane w poszczególnych tabelach dane za informację o minimalnej liczbie tej ludności na danym terenie. Następnie, wiadomo, w jakich jednostkach administracyjnych Polacy na pewno byli większością. Co więcej, nawet fałszując wyniki, musiano uwzględnić fakt dominacji jakiejś narodowości w odpowiedniej skali. Kolejną informacją, jaką można uzyskać nawet z zafałszowanych danych, to określenie, na jakich terenach Litwy mieszkało najwięcej Polaków. W tym ostatnim przypadku spis z 1942 roku potwierdza, że najliczniejsze skupiska Polaków w granicach przedwojennej Litwy znajdowały się w powiatach: wilkomierskim, trocko-koszedarskim, kowieńskim, kiejdańskim i w Kownie. Oczywiście, liczby bezwzględne, jakie się tu podaje, są znacznie mniejsze niż te z roku 1923, jednak proporcje pozostały.

Spis z 27 maja 1942 mimo swojej tendencyjności potwierdza jednak prawidłowość istniejącą do dzisiaj na Litwie. Główne zwarte skupisko Polaków w tym kraju znajduje się na terenach oderwanej od Polski Wileńszczyzny. Poza tym na większości tego terenu Polacy stanowią element dominujący. Oczywiście z biegiem lat obszar ten się kurczy, gdyż wielu mieszkańców gmin (apilinek) Wileńszczyzny przenosi się do stolicy państwa, czyli Wilna, gdzie też dzisiaj mieszka prawie połowa wszystkich Polaków. Jednak jeszcze przez wiele lat będzie istniał na Litwie problem mniejszości, która na pewnym obszarze jest większością.

Численность поляков в Литве по данным переписи населения от 27 мая 1942 года

Резюме

Одним из спорных вопросов польско-литовских отношений в XX веке является определение численности и размещения поляков на территории Литвы в ее сегодняшних границах. Поэтому ценным источником становятся результаты каждой переписи населения, проведенной на упомянутой территории.

Во время гитлеровской оккупации, когда предвоенная Литва увеличила свою территорию за счет части Вильнюсщины, которая раньше входила в состав польского государства, немцы провели там 27 мая 1942 г. очередную перепись населения. Ее результаты сегодня хранятся в Литовском государственном архиве в Вильнюсе.

Вся рабочая документация переписи сделана, конечно, на немецком языке, а также на литовском. Только в единичных отчетах счетоводов появляется русский язык. Из этого следует, что немцы использовали в своей работе главным